

5. Закон України “Про цінні папери та фондовий ринок” : за станом на 30 лист. 2010 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3480-15>. – Назва з екрана.
6. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затверджена постановою Правління НБУ від 28 серпня 2001 № 368 : за станом на 30 лист. 2010 р. [Електронний ресурс]. / Національний банк України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0841-01>. – Назва з екрана.
7. Положення “Про порядок випуску облігацій підприємств”, затверджене рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку : за станом на 30 лист. 2010 р. [Електронний ресурс]. / Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0706-03>. – Назва з екрана.
8. Положення “Про порядок реєстрації випуску акцій”, затверджене рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку : за станом на 30 лист. 2010 р. [Електронний ресурс]. / Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0325-07>. – Назва з екрана.
9. Цивільний кодекс України : за станом на 30 лист. 2010 р. [Електронний ресурс]. / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=435-15>. – Назва з екрана.
10. Швиданенко Г. О. Управління капіталом підприємства : навчальний посібник / Г. О. Швиданенко, Н. В. Шевчук. – К. : КНЕУ, 2007. – 440 с.

Рецензенти:

Ковалюк О.М. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку і аудиту Львівського національного університету імені Івана Франка;

Крупка М.І. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів грошового обігу і кредиту Львівського національного університету імені Івана Франка.

УДК 368.021:005(075.8)

ББК 65.272.я7

Супрун А.А.

**СИСТЕМА РАНЬОГО ПОПЕРЕДЖЕННЯ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ В
СТРАХОВИХ КОМПАНІЯХ**

Криворізький економічний інститут
ДВНЗ “КНЕУ ім. Вадима Гетьмана”,
Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України,
кафедра фінансів,
50000, м. Кривий Ріг, просп. Карла Маркса, 64,
тел. (0564)908546,
e-mail: suprun-anatoliy@rambler.ru

Анотація. Стаття спрямована на розкриття змісту й доведення необхідності формування в українських страхових компаніях системи раннього попередження виникнення фінансової кризи на основі вивчення останніх подій на українському та європейському страхових ринках. Необхідність формування системи раннього реагування обґрунтовується в статті неминучістю виникнення фінансових криз в економіці й усе меншою їх передбачуваністю, а також специфікою страхового бізнесу. Автором пропонується формат такої системи й перспективи подальших наукових досліджень у цьому напрямі.

Ключові слова: страховий портфель, ліквідність, інвестиційна політика страховика, стратегія страхової компанії, фінансування, платоспроможність, система раннього попередження та реагування, фінансова криза.

Annotation. The article focused on the content and proof of need in the Ukrainian insurance companies early warning system of financial crisis based on the study of recent developments in the Ukrainian and European insurance markets. The necessity of early response system grounded in article

inevitability of financial crisis in the economy and fewer of their predictability and specificity of the insurance business. The author suggests the format of such a system and prospects for further research in this direction.

Key words: portfolio insurance, liquidity, investment policy the insurer, the insurance company strategy, finance, solvency, early warning and response, financial crisis.

Вступ. Розвиток страхового ринку України можна умовно розділити на пост-кризовий і кризовий періоди. У посткризовому періоді відбувалося швидке збільшення всіх показників страхових компаній, розширювався асортимент надаваних ними страхових послуг. У 2006–2008 роках розпочалися процеси концентрації капіталу. На ринку з'явилися потужні гравці – компанії із Західної і Центральної Європи та США. Можна констатувати і якісні зміни на страховому ринку, що відбулися у 2005–2008 роках, а саме – зменшення “схемних” фінансових операцій, які не мають ніякого відношення до страхування й тривалий час створюють ринкові негативний імідж.

Дослідження фінансових криз висвітлюється в працях учених достатньо широко. Серед українських учених найбільше уваги дослідженню антикризового фінансового управління на підприємствах приділяв О.О. Терещенко. Незважаючи на досить велику кількість публікацій щодо причини виникнення кризи, її наслідків і можливостей її повернення, вплив кризових явищ на український страховий сектор досліджувався недостатньо. Більша частина публікацій присвячувалася наслідкам кризи, але мало пояснень надавалося з того приводу, чому глибина кризи на українському страховому ринку була набагато більшою, ніж у країнах ЄС та інших розвинених країнах світу. На думку автора, саме цей аспект має найвищий рівень наукової новизни. Його вивчення дозволяє зробити висновок про необхідність створення системного підходу щодо раннього виявлення кризових ознак як в економіці, так і в страхових компаніях, і розробки на їх основі антикризових заходів.

Постановка завдання. При написанні статті ставилися такі завдання:

- визначити сутність фінансових криз і факторів, що їх формують у страхових компаніях;
- розкрити сутність системи раннього попередження фінансових криз у страхових компаніях та її зміст;
- проаналізувати причини великих фінансових втрат українських страховиків порівняно зі страховиками ЄС;
- окреслити напрями формування і впровадження в дію системи раннього попередження фінансових криз у страхових компаніях.

Результати. Типовою для вітчизняних страхових компаній (і це яскраво довела остання фінансово-економічна криза) є ситуація, коли менеджмент унаслідок неефективного управління ризиками діяльності дуже пізно усвідомлює наявність фінансових проблем, які здатні викликати проблеми з розрахунками, а інколи – фінансову руйнацію та банкрутство страховика. У зв'язку із цим актуальним є формування в компанії системи раннього попередження та реагування на фінансову кризу (СРПР).

За О.О. Терещенком, система раннього попередження та реагування – це особлива інформаційна система, яка сигналізує керівництву про потенційні загрози та ризики, яких може зазнати підприємство, а також додаткові шанси щодо підвищення ефективності фінансово-господарської діяльності [1].

Зважаючи на певну специфіку страхової діяльності, СРПР страхової компанії можна визначити як особливу інформаційну систему, метою якої є встановлення зовнішніх і внутрішніх загроз, що здатні впливати на фінанси компанії і ставлять під загрозу можливість її розраховуватися з клієнтами. Це визначення у своїй останній частині опирається на досвід функціонування українських страхових компаній під час

фінансово-економічної кризи. Будь-яка затримка в страхових виплатах сприймається клієнтами як проблеми з фінансовою надійністю страховика, і ця інформація, швидко поширюючись, значно звужує коло нових страхувальників. Таке явище нині вже має конкретну назву – “ризик втрати престижу” і входить до складу основних ризиків, що беруться до уваги при оцінці платоспроможності [2].

Розглянемо сутність фінансово-економічних криз з точки зору їх впливу на фінансові аспекти діяльності страховиків. О.О. Терещенко, який досліджував антикризове фінансове управління підприємств, указував на три види криз, що можуть супроводжувати діяльність підприємств: стратегічна криза, коли на підприємстві зруйновано виробничий потенціал і відсутні довгострокові фактори успіху; криза прибутковості (перманентні збитки вихолощують власний капітал, і це призводить до незадовільної структури балансу); криза ліквідності (підприємство є неплатоспроможним або існує реальна загроза втрати платоспроможності) [3]. Така класифікація видів фінансових криз може бути застосована й щодо страхових компаній з урахуванням специфіки їх діяльності. Як правило, до фінансової кризи в страховій компанії призводять такі чинники, які наочно відображені на рис. 1.

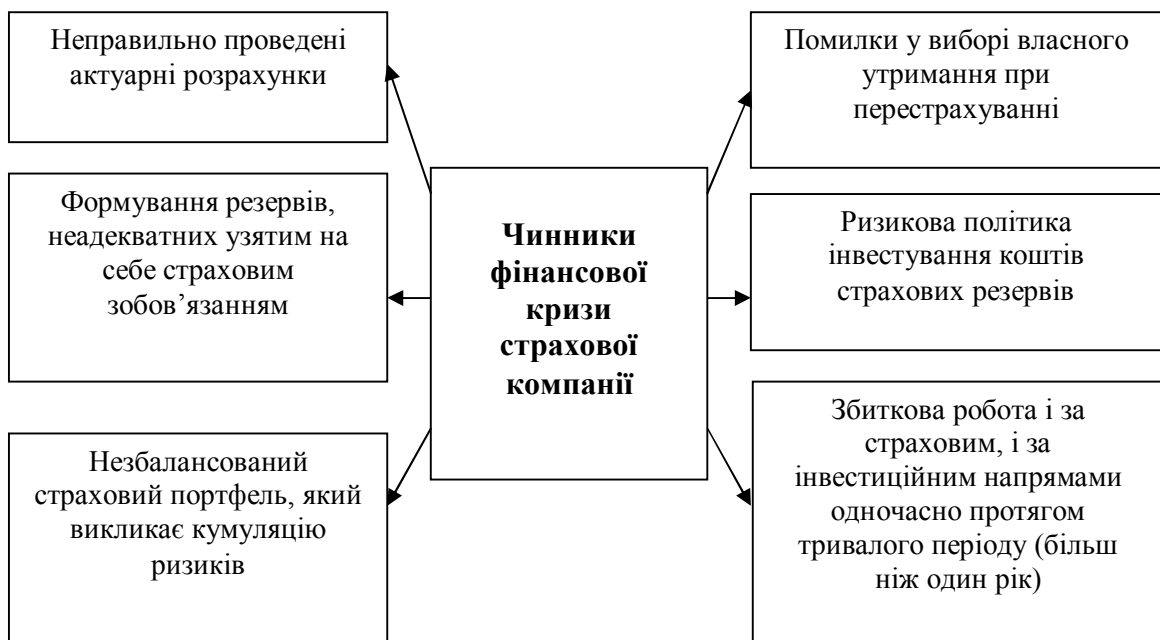

Рис. 1. Чинники, що формують втрату фінансової рівноваги страховою компанією [4]

Вивчення ситуації на страховому ринку України у 2008–2009 роках показало, що види криз мають між собою взаємозв'язки, найбільш типовими з яких є:

- формування ринкової стратегії, що не враховувала зовнішніх загроз (наприклад, зміни ситуації в глобальних фінансах і вплив цієї ситуації на український ринок);
- неякісна структура активів, сформована страховиками в докризовому періоді (до 40% коштів страхових резервів було представлено цінними паперами з низьким рівнем ліквідності);
- нехтування менеджменту та власників до налагодження рентабельної роботи (першочерговим завданням більшість з них бачили захоплення якомога більшої частки ринку);
- тісні зв'язки страховиків з банками як щодо каналу реалізації страхових послуг, так і щодо розміщення коштів (велика частка коштів страховиків була заморожена

на банківських депозитах і це сформувало великі проблеми із забезпеченням ліквідності компаній і здатності їх розраховуватися з клієнтами).

Часто можна прослідкувати певні ланцюги формування кризового стану, які проходили у своєму становленні ряд етапів (табл. 1).

Таблиця 1

Етапи формування фінансової кризи в типовій страховій компанії

Етап	Зміст етапу
1-й етап	Розробка й прийняття до дії стратегії максимального захоплення частки страхового ринку. При цьому акцент робився на автострахованні, а основним каналом реалізації страхових послуг були банки, що здійснювали продаж автомобілів у кредит. Фінанси страхових компаній за цією стратегією формувалися здебільшого за рахунок додатного грошового потоку, який був можливий через постійне збільшення кількості укладених договорів. Упроваджуючи в дію таку стратегію, компанії не закладали довгострокових факторів успіху, а акцентували всю увагу на короткострокових досягненнях у вузьких сегментах ринку. Отже, на цьому етапі в багатьох страховиків була закладена стратегічна криза, яка й почалася разом із кризою на макрорівні.
2-й етап	Загострення конкуренції між страховиками, що породило два явища – занижені страхові тарифи й завищені комісійні винагороди посередникам. На цьому етапі з'явилося поняття “планова збитковість”. Цей процес викликав у багатьох страховиків кризу прибутковості ще до настання глобальної фінансової кризи.
3-й етап	Під час піднесення економіки велика кількість страховиків вдавалися до ризикових інвестицій у цінні папери, більшість з яких була знецінена вже в перші місяці кризи на 50% і більше. Значна частка коштів була заморожена на рахунках у банках відповідно до мораторію НБУ про заборону довгострокового розриву вкладів. Такі явища після скорочення надходжень страхових премій (результат першого й другого етапів) викликали кризу ліквідності.

Отже, кризовий стан страхових компаній являє собою комплексне явище, у якому поєднуються фактори як макрорівня (глобальна фінансова криза, погіршення ділової кон'юнктури, неправильна політика держави в секторі страхування), так і мікрорівня (стратегічні й тактичні помилки менеджменту). Тому й запобіжні заходи мають будуватися на комплексній основі й охоплювати як макрорівень, так і рівень безпосередньо страхової організації.

Зважаючи на досвід останньої фінансово-економічної кризи та дослідження, які проводилися різними авторами, а також ураховуючи специфіку страхової діяльності, можна представити СРПР з точки зору інституційного та фінансового аспектів.

В інституційному аспекті слід виділити суб'єктів, що забезпечуватимуть роботу СРПР. Це можуть бути спеціально уповноважені власниками або менеджментом особи, структурні підрозділи компанії, або зовнішні суб'єкти (незалежні експерти, консалтингові й аудиторські фірми). Склад таких осіб визначатиметься кадровою політикою страхової компанії (орієнтація на штатних працівників чи на аутсорсинг) і залежатиме від страхового портфеля (робота ускладнюватиметься, якщо компанія займається не масовими видами страхування, а страхуванням складних і специфічних ризиків). Неза-

лежно від того, хто виступатиме суб'єктом управління в СРПР, можна визначити загальні підходи до організації відповідної роботи, а саме:

- доступ до всієї інформації (навіть до тієї, що вважається конфіденційною або містить елемент комерційної таємниці);
- усебічний аналіз як внутрішньої інформації, так і зовнішньої (зміни ситуації на макрорівні й оцінка впливу таких змін на діяльність компанії);
- визначення періоду й формату звітування (чим коротшим буде період оцінки та звітування, тим більше шансів у компанії швидко відреагувати на виникнення кризових ситуацій);
- формування антикризових планів за напрямками роботи компанії чи видами діяльності й ознайомлення із цими планами вищого менеджменту компанії;
- проведення тренінгів, на яких обговорюватимуться нестандартні ситуації, що можуть виникнути в діяльності страхової компанії.

У фінансовому аспекті основу СРПР складатиме оцінка можливих змін в активах, капіталі страховика, формуванні його фінансових результатів, здійсненні страхових виплат. Серед найбільш поширених інструментів антикризового фінансового управління є:

- цифровий аналіз статей активів, пасивів, фінансового результату;
- оцінка грошових потоків компанії;
- розрахунок фінансових коефіцієнтів й оцінка їх у динаміці;
- дискримінантний аналіз оцінки ймовірності банкрутства страхової компанії;
- оцінка страхового портфеля компанії за преміями та виплатами;
- стрес-тестування діяльності страховика;
- моделювання ситуацій в операційній, інвестиційній і фінансовій діяльності.

СРПР має будуватися на основі вивчення досвіду останніх кризових ситуацій в економіці, на фінансовому й страховому ринку, у найбільш відомих страхових компаніях України й світу та з урахуванням елементів пруденційного нагляду за страховим ринком у розвинених країнах (у першу чергу в країнах ЄС, де попередженню фінансових криз приділяється значна увага).

Нині український страховий ринок ще остаточно не подолав наслідки фінансово-економічної кризи 2008–2009 років. За різними оцінками, обсяги реального страхування під час кризи скоротилися на 25–30%, що є дуже високим показником порівняно, наприклад, зі страховим ринком Європейського Союзу, де страховий ринок скоротився не більше ніж на 5–7% [5]. Можна провести порівняння факторів, що сформували такі різні результати проходження кризи в страховому секторі в Україні та країнах ЄС (табл. 2).

Звернімо увагу на останній пункт таблиці. Менеджмент і власники переважної більшості українських страхових компаній формували стратегії розвитку без урахування можливості погіршення ситуації в зовнішньому економічному середовищі. Хоча загальновизнаним є той факт, що в тій чи іншій формі кризи супроводжують економічний розвиток суспільства завжди. Теорія економічного циклу є однією з найважливіших складових досліджень економічної динаміки. Наприклад, якщо застосувати достатньо відому економічну теорію російського вченого М. Кондратьєва, то нинішня криза повною мірою закінчиться у 2015 році (рис. 2).

Фактори, що обумовили глибину кризи в страховому секторі України та країн ЄС*

Фактори	Україна	ЄС
Клієнтська база	Клієнтська база й у докризовому періоді не була стабільною. У страхових портфелях компаній домінували види страхування, що були обов'язковими або мали характер обов'язкових (страхування споживчих кредитів). Значною мірою страховий ринок був залежним від розвитку продажів автомобілів у кредит. Саме така структура клієнтських уподобань зумовила різке скорочення надходжень страхових премій після настання кризи.	Клієнтська база в докризовому періоді була сталою. Застрахованими були майже 100% ризиків підприємців і домогосподарств. Страхові портфелі європейських компаній були добре збалансовані. Сформована сторіччями страхова культура робить ставлення до страхових послуг як до необхідних атрибутів функціонування суспільства. Ці фактори зумовили незначний відтік клієнтів під час кризи.
Фінансовий потенціал	Незважаючи на пільгові умови для функціонування і розвитку національних страховиків на початку незалежності, їх власники в переважній більшості не змогли наростити свою капіталізацію навіть до рівня страховиків з багатьох країн Східної і Центральної Європи. Низька капіталізація зумовила незначні можливості щодо утримання великих, а інколи й середніх ризиків, і не сприяла довірі до страховиків під час кризи.	У докризовому періоді європейські страховики мали традиційно сильні фінансові позиції, капіталізація компаній була високою, що дозволило багатьом з них не відчувати втрати капіталу за результатами фінансово-економічної кризи. Окрім цього, європейські страхові компанії дуже обмежено використовували боргове фінансування для проведення інвестиційної діяльності, що було притаманне страховикам зі США. Основу фінансування діяльності складали кошти клієнтів, сформовані за їх рахунок резерви були адекватними, узятим на себе зобов'язанням.
Активи	У передкризовому періоді страхові компанії України вели інвестиційну політику, яку інакше, ніж агресивною; назвати не можна. До 50% коштів страхових резервів вкладалося у високоризикові цінні папери українських підприємств, які швидко знецінилися під час кризи. Велика сума коштів страховиків була заморожена на банківських депозитах. Це сформувало ситуацію, за якої компанії в переважній більшості не мали можливості вчасно розраховуватися зі своїми клієнтами.	Знецінення активів, яке відбувалося в результаті фінансово-економічної кризи, було керованим, оскільки, дотримуючись консервативної інвестиційної стратегії, європейські страхові компанії вкладали кошти в цінні папери й комерційні банки, що мали високий рейтинг фінансової надійності. Фактично знецінення активів майже не відобразилося на здатності страховиків розраховуватися за своїми зобов'язаннями.
Стратегія	Більшість провідних українських компаній у докризовому періоді були налаштовані на захоплення якомога більшої частки страхового ринку в прибуткових сегментах. При цьому часто застосовувався прямий демпінг, що не давало можливості формувати страхові резерви, адекватні взятим на себе страховим зобов'язанням. З'явилося і поширилося поняття "запланованої збитковості". Така стратегія розвитку передбачала, що зростання страхового ринку триватиме довго, не враховувала можливість виникнення кризових ситуацій.	Переважає більшість закордонних страховиків, які працюють у сталих економічних системах своїх країн, у своїй стратегії закладають обов'язкове отримання прибутку. Значна увага приділяється збалансованості страхових портфелів, розрахункам страхових тарифів, інвестиційній діяльності. Концепція прибуткової роботи при формуванні стратегії показала свою ефективність під час фінансово-економічної кризи.

*Складено автором за обробкою даних [5; 6].

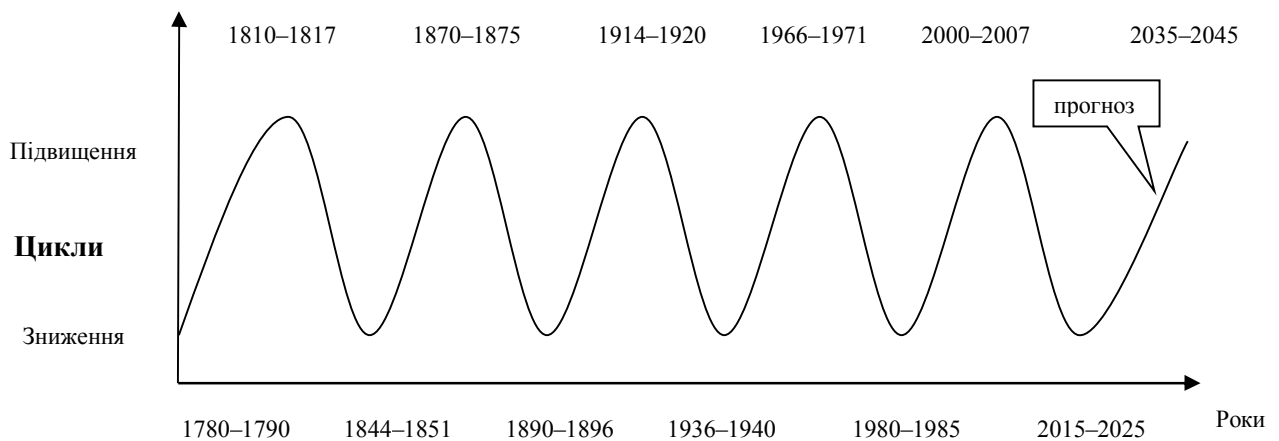

Рис. 2. Циклічність розвитку світової економіки за теорією М. Кондратьєва [7]

За цією теорією вчений з точністю спрогнозував настання великої депресії та економічної кризи, що виникла у світі в середині 80-х років. Але нині вчені, які продовжують дослідження в руслі зазначеної теорії, указують на поступове скорочення між фазами падіння і піднесення (у середньому з 50 років у XIX сторіччі до 30–20 років у XXI сторіччі). Причина такого стиснення економічних циклів – інтенсифікація науково-технічного прогресу.

Слід зазначити, що чим більше економічна наука (ось уже майже два століття) зосереджує свої зусилля на обґрунтуваннях закономірностей циклічного розвитку, тим очевиднішою стає невичерпність зазначеної проблематики. Це особливо переконливо довела криза 2008–2009 років, яка висвітлила не тільки наявність великої кількості “білих плям” у просторі відповідних досліджень, але і їх методологічну неадекватність новітнім суспільним трансформаціям.

Незважаючи на велетенський масив наукових досліджень циклічного розвитку та рівноваги, чималу кількість яких відзначено Нобелівськими преміями, практично жодного разу за останнє століття не лише науковцям, а й прикладним аналітикам не вдалося завчасно передбачити розгортання кризових процесів.

Різні вчені назвали різні причини виникнення і розвитку фінансових криз, що можна відобразити за допомогою таблиці (табл. 3).

Таблиця 3

Причини виникнення фінансово-економічних криз за науковими школами*

Представник наукової школи	Основні причини кризи
К. Маркс	Циклічність є процес, що відображає відтворення основних фондів, а основною причиною кризи є перевиробництво
Й. Шумпетер	Циклічність пов'язана з динамікою інноваційних процесів
М. Кондратьєв	Економічні цикли зумовлені технологічними нововведеннями
М. Фрідман	Економічні цикли зумовлені коливаннями цін на ринках
Дж. Р. Хікс	Циклічність пов'язана зі змінами прибутковості інвестицій
Дж. Кейнс	Економічні цикли зумовлені змінами інвестиційного відсотка

*Складено за [7].

Останнім часом з'явилася низка публікацій достатньо авторитетних учених-економістів, у яких увага зосереджується на девальвації циклічності суспільних перетворень. На їх думку, циклічність зникає і доказом цього є непередбачувана асинхронність

цих перетворень. Але більш справедливим було б визначити факт того, що циклічність не зникла, а стала більш хаотичною, час виникнення і тривалість хвиль “падіння” – “піднесення” стали менш чіткими.

Найбільш справедливою видається думка А. Гальчинського про те, що кожен з наведених вище чинників, узятий відособлено, не може претендувати на виявлення загальних закономірностей циклічного процесу як функціонально складного системного явища [7].

З представленої вище теоретичної викладки можна зробити головний висновок про те, що фінансово-економічна криза є явищем неминучим, а неможливість точно визначити час її настання зумовлює необхідність формування системи раннього попередження і реагування на кризові явища, яка має діяти на постійній основі.

Зовнішні фактори не є єдиними чинниками формування кризових явищ у страхових компаніях. Виникнення кризової ситуації можуть спричинити помилки менеджменту компанії, некваліфіковані рішення персоналу, надмірні вимоги власників щодо ефективності діяльності страховика, які підштовхують менеджмент до прийняття ризикових рішень, неякісна конкуренція, інші чинники. Наявність указаних небезпек також спричиняє необхідність перманентного антикризового управління в страхових компаніях.

Висновки. Поки що у світі склалася ситуація, за якої періодичне виникнення фінансово-економічних криз є явищем перманентним і важкопрогнозованим у часі. Саме через це кожен суб’єкт підприємництва повинен формувати превентивні заходи на випадок виникнення кризових явищ на макрорівні або всередині суб’єкта господарювання. Дієвим інструментом антикризового управління є створення системи раннього попередження і реагування (СРПР), яка являє собою особливу інформаційну систему, метою якої є визначення зовнішніх і внутрішніх загроз, що здатні впливати на фінанси компанії і ставлять під загрозу можливість її розраховуватися з клієнтами. Така система має інституційний і фінансовий аспекти й повинна враховувати специфіку страхової діяльності, ситуацію, яка склалася на фінансовому ринку й у його страховому сегменті, та особливості діяльності кожної окремої компанії. Цей шлях є перспективним для проведення наукових досліджень, а самі дослідження мають проводитися за напрямками:

- визначення ключових показників, що вказують на кризові ознаки за видами діяльності компанії;
- моделювання кризових ситуацій;
- розробка й упровадження в діяльність страхових компаній стрес-тестів.

1. Терещенко О. О. Антикризове фінансове управління на підприємстві : монографія / О. О. Терещенко. – К. : КНЕУ, 2008. – 272 с.
2. Энциклопедия финансового риск-менеджмента / [под ред. А. А. Лобанова, А. В. Чугунова]. – 3-е изд. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2007. – 878 с.
3. Терещенко О. О. Фінансова санація та банкрутство підприємств : навчальний посібник / О. О. Терещенко. – К. : КНЕУ, 2000. – 412 с.
4. Супрун А. А. Страховий менеджмент : навчальний посібник / А. А. Супрун, Н. В. Супрун. – Л. : Магнолія 2006, 2010. – 302 с.
5. Сайт Європейської страхової та перестрахової федерації. – Режим доступу : <http://www.cea.eu>.
6. Сайт Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України. – Режим доступу : <http://www.dfp.gov.ua>.
7. Гальчинський А. С. Криза і цикли світового розвитку / А. С. Гальчинський. – К. : АДЕФ-Україна, 2009. – 392 с.

Рецензенти:

Слюсаренко К.В. – кандидат економічних наук, доцент Криворізького економічного інституту ДВНЗ “КНЕУ ім. Вадима Гетьмана”;

Шайкан А.В. – доктор економічних наук, професор Криворізького економічного інституту ДВНЗ “КНЕУ ім. Вадима Гетьмана”.